

АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

ЛОТЮК Ольга Степанівна - доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-7119-754X

УДК 342.5

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.1.1>

Досліджено можливості адаптації та імплементації міжнародних стандартів конституційно-правової відповідальності президентів з акцентом на перспективи та виклики для України. Визначено роль конституційних механізмів відповідальності в демократичних системах, висвітлено їхню функцію в збереженні балансу влади, запобіганні зловживанням та захисті основних прав громадян. Спираючись на приклади зі сформованих демократій, розглянуто ключові практики, такі, як процедури імпичменту в Сполучених Штатах Америки, Бразилії та Південній Кореї, де структуровані рамки забезпечують прозорість і дотримання верховенства права. Проаналізовано механізми в європейських країнах, таких, як Франція та Німеччина, де парламентський та судовий контроль посилюють систему стримувань і противаг.

Визначено можливості для України вдосконалити конституційні положення шляхом прийняття більш чітких процедур імпичменту, надання повноважень Конституційному Суду України діяти як нейтральному арбітру в справах про притягнення до відповідальності президента та сприяння посиленню парламентського контролю за рішеннями виконавчої влади. Підкреслено важливість правової обізнаності та освіти серед української громадськості для культивування міцної громадянської культури, яка підтримує демократичне врядування.

Досягнуто висновку, що найкращі міжнародні практики та врахування унікальної політичної, соціальної та культурної динаміки

України сприятимуть зміцненню демократичних інститутів держави. Посилення конституційної та правової підзвітності президента представлено як наріжний камінь для сприяння прозорості, посилення суспільної довіри та забезпечення стійкості політичної системи України. Зроблено акцент на те, що успішне впровадження цих реформ може позиціонувати Україну як сучасну демократичну державу, здатну повністю відповідати очікуванням своїх громадян та міжнародної спільноти.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, президент, глава держави, підзвітність, імпичмент, верховенство права, система стримувань і противаг.

Постановка проблеми

Тематика конституційно-правової відповідальності президента є наріжним каменем будь-якої демократичної системи управління, відіграючи життєво важливу роль у належному функціонуванні системи стримувань і противаг. Оскільки ця система не тільки підтримує розподіл компетенцій та сфер впливу між виконавчою, законодавчою та судовою гілками влади, вона також слугує запобіжником від потенційних зловживань владою, гарантуючи, що жодна особа чи установа не діятимуть поза межами закону. Проте найбільш важливим призначенням системи стримувань і противаг є захист основних прав та свобод громадян, що може знаходити свій прояв у застосуванні заходів відповідаль-

ності до вищого керівництва держави за їхні дії.

По всьому світу вказані механізми закріплені в національних конституціях, які є тією правовою основою, що гарантує дотримання демократичних принципів управління. Зазвичай конституційні положення окреслюють процедури розгляду неправомірної поведінки президента та інших високопосадовців, починаючи від процедур імпичменту і закінчуючи юридичними санкціями, тим самим сприяючи реалізації принципу верховенства права та громадської довіри до державних установ.

В умовах українського сьогодення демократичні реформи та наближення до європейських стандартів є постійним пріоритетом, а вивчення та адаптація найкращих практик міжнародного досвіду є надзвичайно важливими. При цьому прагнення України зміцнити свої демократичні інституції та правові рамки лише вкотре підкреслює необхідність удосконалення механізмів підзвітності президента як глави держави. За ідеальних умов цей процес має включати не лише використання досвіду усталених демократій, але й адаптацію світових практик відповідно до унікального політичного, соціального та навіть культурного контексту України.

Саме тому, на нашу думку, тільки запровадивши надійні конституційні та правові гарантії підзвітності президента, Україна може ще більше зміцнити свої демократичні основи, підвищити довіру суспільства до урядування та продемонструвати свою відданість принципам прозорості, доброчесності та верховенства права. Такі зусилля є особливо важливими, оскільки наша країна активно рухається євроінтеграційним шляхом та позиціонує себе як сучасна демократична держава, що гідна поважного міжнародного співтовариства.

Стан дослідження проблеми

Вітчизняні вчені Ю. Барабаш, Г. Малкіна Р. Мартинюк, Ю. Тодика, Ю. Фрицький, В. Шаповал та інші досліджували різні аспекти правової природи конституційно-правової відповідальності та імпичменту, кожен з яких відкриває унікальні погляди на

цю сферу правовідносин. Кількість аналізів, присвячених тематиці конституційно-правової відповідальності президента, є обмеженою, що підкреслює важливість продовження досліджень у цій галузі.

Зважаючи на важливість світової практики в досягненні демократичних основ управління, **метою і завданням** цієї статті, перш за все, є дослідження міжнародних стандартів та практик конституційно-правової відповідальності президентів. Аналіз стандартів, які застосовуються в розвинутих демократичних державах, яскраво проявляє межі правового регулювання, яке має забезпечити Україна для ствердження прозорості, запобігання зловживанням владою та підтримки верховенства права. Окремою ціллю є також оцінка сучасних механізмів підзвітності президента в Україні, яка здатна визначити сильні та слабкі сторони та прогалини в конституційному та правовому полі.

Наукова новизна дослідження полягає, перш за все, у комплексному аналізі міжнародних стандартів конституційно-правової відповідальності президентів у світі. Особливо важливою є також оцінка адаптації міжнародних стандартів до національної правової системи та підкреслення важливості функції парламентського контролю.

Виклад основного матеріалу

Механізми конституційно-правової відповідальності президентів відрізняються в різних країнах світу, що відображає унікальні політичні та правові традиції кожної держави. Факторами, які впливають на ці відмінності, є ті, що пов'язані із формою державного правління, політичним та культурним контекстом, а іноді навіть з релігійними засадами та наявністю духовного лідера. У країнах, що мають специфічну форму організації влади (наприклад, Ісламська Республіка Іран), важко уявити наявність класичних проявів конституціоналізму, які притаманні західній правовій традиції. Однак так чи інакше, у більшості країн імпичмент виділяється як широко визнаний і застосовуваний інструмент у демократичних системах для боротьби з неправомірною пове-

дінкою президента. Процедура імпічменту є особливою і характеризується своєю роллю в підтримці функціонування системи стримувань і противаг, гарантуючи, що жодна особа, незалежно від її рангу, не може бути вища за закон.

Конституція України передбачає механізм імпічменту президента в статті 111 [1], проте одним із класичних прикладів держав з утвердженою конституційною процедурою імпічменту є Сполучені Штати Америки. Статті I і II Конституції США передбачають двоетапну процедуру імпічменту: Палата представників (нижня палата Конгресу США) ініціює імпічмент, висуваючи офіційні звинувачення, а Сенат (верхня палата Конгресу США) проводить своєрідний судовий розгляд справи про імпічмент, щоб визначити, чи слід усунути президента з посади [2]. Роздвоєність цього процесу забезпечує чіткий розподіл відповідальності, мінімізуючи ризики політизації прийняття рішень на різних етапах.

До теперішнього часу жодна зі справ про імпічмент, початих проти американських президентів, не була завершена із рішенням усунення президента з поста. Не зважаючи на це, майже кожен із цих нечисленних випадків є примітним, зокрема справа Річарда Ніксона, яка виникла у зв'язку з Вотергейтським скандалом, з'явилися звинувачення в перешкоджанні правосуддю, зловживанні владою та неповазі до Конгресу. На момент подій, це був лише другий раз в американській історії конституціоналізму, коли розглядався імпічмент президента. Вважається, що майже всі дії, вжиті у цій справі, мали певне конституційне значення [3]. Хоча Ніксон пішов у відставку до того, як процес імпічменту дійшов до Сенату для безпосереднього розгляду, ця справа продемонструвала суворе застосування конституційних положень щодо притягнення до відповідальності високопосадовців. Подібним чином було здійснено спроби усунути в порядку імпічменту американського президента Дональда Трампа у 2019 році [4, с. 167]. Отже, в обох випадках застосованої як бразильської, так і американської процедури імпічменту, основи об'єктивного правового розгляду залишались у центральному

фокусі уваги, навіть якщо політичний контекст мав загальний вплив на процес.

Не менш цікавою є практика застосування імпічменту в Бразилії, де вказана процедура є основним конституційним механізмом дослідження та оцінки неправомірної поведінки президента. Конституція Бразилії у статтях 85 та 86 передбачає детальний процес, який передбачає активну участь як Палати депутатів, так і Федерального сенату (верхня палата Національного конгресу Бразилії) [5]. Бразильська структура імпічменту має на меті підтримувати прозорість і гарантувати, що судові процеси проводяться в спосіб, який відповідає демократичним принципам. Один із найяскравіших прикладів стався у 2016 році, коли тогочасному президенту Бразилії Ділмі Руссеф було оголошено імпічмент за звинуваченнями в поганому управлінні бюджетом, зокрема звинуваченнями в маніпулюванні державними рахунками для приховування дефіциту бюджету [4, с. 166]. Хоча застосована процедура нерідко піддається критиці та вважається дещо суперечливою, проведений імпічмент був заснований на конституційних протоколах. Варто відзначити, що імпічмент Руссеф не був першим в історії країни: президент Фернандо Коллор у 1992 році отримав аналогічний «вирок» після звинувачень у корупції [6, с. 17]. Послідовність Бразилії в застосуванні дієвого механізму конституційно-правової відповідальності, представленого імпічментом ще більше підкреслює його важливість для їх правової системи та реалій боротьби з неправомірною поведінкою президента.

Південна Корея є ще одним яскравим прикладом забезпечення надійного процесу імпічменту. У 2017 році президенту Пак Кин Хе було оголошено імпічмент, а потім усунуто з поста після звинувачень у корупції та зловживанні владою. Національна асамблея (законодавчий орган Південної Кореї) ініціювала процес імпічменту, який пізніше був розглянутий і підтриманий Конституційним судом [7]. Така практика застосування імпічменту демонструє здатність правової системи Південної Кореї, далекої від західних традицій конституціоналізму, притягнути до відповідальності навіть гла-

ву держави, додатково відображаючи силу її правових інститутів.

Звертаючись до специфіки процедури імпічменту як заходу конституційно-правової відповідальності в європейських демократіях, можна звернути увагу, що в парламентських демократіях по всій Європі механізми імпічменту часто доповнюються іншими інструментами для боротьби з неправомірною поведінкою президента або виконавчої влади. Наприклад, у Литві імпічмент закріплений у Конституції і був застосований у 2004 році проти президента Роландаса Паксаса за порушення Конституції та його присяги. Процес залучав Сейм (литовський парламент) і Конституційний Суд, демонструючи спільний інституційний підхід.

Разом з цим, у Німеччині Конституція дозволяє усунути федерального президента з поста через Федеральний конституційний суд за поданням Бундестагу (парламент Німеччини) або Бундесрату (палата представників федеральних земель). У Німеччині роль Федерального президента здебільшого церемоніальна. Однак у разі порушення ним Конституції, статтею 61 німецького Основного Закону передбачено можливість усунення президента через Федеральний Конституційний суд [8]. Ця система є прикладом використання судової гілки влади як додаткового механізму контролю.

Водночас зарубіжні дослідники розглядають і неочевидні підстави для порушення справи про імпічмент у Німеччині, такою, зокрема є відмова від присяги президента. У разі, коли федеральний президент рішуче відмовляється скласти присягу, незважаючи на загальну критику, Бундестаг розглядає можливі санкції. Перш за все, імпічмент президента повинен розглядатися Федеральним конституційним судом відповідно до статті 61 Основного закону та Закону про Федеральний конституційний суд, що може призвести до усунення глави держави з поста. І справді, література одностайна в тому, що це найбільш прийнятний варіант відповіді - як Бундестаг, так і Бундесрат мають право подавати заяви, кожен більшістю у дві третини членів або голосів [9, с. 673-674]. Незважаючи на те, що це положення не є таким, що

активно використовується, воно вже відображає загальні президентські зобов'язання щодо підзвітності.

Декілька інших країн використовують унікальні підходи до імпічменту. На Філіппінах імпічмент передбачено статтею 11 Конституції 1987 року, і для висунення звинувачень потрібна більшість голосів у Палаті представників, а потім розгляд справи в Сенаті [10]. У справі про імпічмент тогочасного президента Джозефа Естради у 2001 році судовий розгляд хоча й був зупинений через процедурні суперечки, зрештою призвів до його відставки після масових громадських протестів.

Переходячи до аналізу вітчизняного Основного Закону, слід відзначити, що українська конституційно-правова традиція вбачає у процедурі імпічменту президента своєрідний запобіжник проти неправомірної поведінки посадовців високого рівня. Процес імпічменту зосереджується в межах Верховної Ради та вимагає всебічного розслідування, залучення спеціальної комісії та винесення остаточного рішення із переважною кількістю голосів. Хоча цей процес ще жодного разу за часи незалежності не було реалізовано, він залишається критично важливим не тільки в контексті інституту імпічменту, а й для потенційного розвитку інституту президентства.

Національна теорія і практика, яка стосується процедури імпічменту в Україні, тісно пов'язані із низкою об'єктивних викликів. Українська процедура може бути охарактеризована недосконалою із огляду на складність та багатоступеневість. Ще однією проблемою є подвійна підпорядкованість виконавчої влади, одним із найбільш очевидних прикладів є конституційне положення, що передбачає компетенцію президента щодо призначення міністрів оборони та закордонних справ (стаття 106 Конституції) [1], тоді як інші міністри призначаються за участю парламенту. Хоча проблематика дуальної природи підпорядкування виконавчої гілки влади має набагато глибше коріння, різномірність її проявів продовжує ставати джерелом політичних конфліктів та критики з боку громадянського суспільства, що ускладнює державне управління.

Спираючись на міжнародний досвід, сучасна Україна має можливість удосконалити систему конституційно-правової відповідальності президента шляхом проведення низки реформ. Незалежно від обраних концепцій і прикладів найкращих практик, загальні кроки на шляху до спрощення та демократизації процедури імпічменту мають бути спрямовані на посилення верховенства права, забезпечення прозорості та зменшення ризиків політичного втручання до державної системи стримувань і противаг. Низка ключових заходів, які ми пропонуємо, можуть слугувати дорожньою картою для адаптації глобальних стандартів, враховуючи унікальний український контекст.

Першим кроком має стати переосмислення процедури імпічменту задля досягнення її чіткої регламентації. Сполучені Штати Америки пропонують добре структуровану модель імпічменту, яка характеризується прозорим, покроковим процесом за участю обох палат Конгресу. Хоча українська правова система та форма правління є відмінними від вищевказаної системи США, остання встановлює суворі процедурні вказівки та часові рамки, що забезпечує справедливості і мінімізує затримки у надважливому процесі, який є визначальним для всієї держави та її громадян. Американський підхід підкреслює важливість ясності в управлінні підзвітністю, особливо, коли мова йде не просто про високопосадовців, а про очільника країни, її лідера. Для досягнення американських стандартів управління Україна може звернутись до розробки змін до національного законодавства з метою передбачення подібного структурованого механізму. Процедура імпічменту має включати більш чіткі законодавчі положення, що визначають роль українського парламенту, його комітетів та спеціальних комісій, графік ініціювання та завершення процедури імпічменту, а також гарантії запобігання процедурним зловживанням.

Не менш важливим є і питання дослідження можливості розширення ролі Конституційного Суду України в рамках процедури імпічменту. Досвід Німеччини показує, як Конституційний суд може діяти як нейтральний арбітр у питаннях підзвітності

президента. Окремий орган конституційної юрисдикції має відігравати центральну роль в оцінці того, чи порушив глава держави конституційні положення, забезпечуючи, щоб рішення ґрунтувалися на юридичній об'єктивності, а не на політичних міркуваннях. Вказане цілком відповідатиме закономірному розвитку державного конституціоналізму, що позитивно відобразить готовність України застосовувати демократичні механізми при здійсненні заходів державного управління. Надання більших повноважень Конституційному суду України щодо здійснення нагляду за процедурами імпічменту та підзвітністю президента підвищувало б неупередженість державних інституцій у справах, де необхідним є прийняття критичних рішень. Проведення запропонованої реформи також має шанси зміцнити довіру громадянського суспільства до судової системи як наріжного каменя демократії. Крім того, участь суду в тлумаченні конституційних положень щодо неправомірної поведінки президента може допомогти створити чіткі правові прецеденти для майбутніх справ.

Останнім, проте не за значимістю, заходом на шляху адаптації міжнародних стандартів у застосуванні заходів конституційно-правової відповідальності також може стати посилення парламентського контролю. Франція є прикладом посиленого залучення парламенту до ключових урядових рішень. Примітно, що за умов аналогічної форми державного правління (змішана республіка) парламент Франції бере активну участь у формуванні зовнішньої політики та інших важливих питаннях. Такий підхід до співпраці забезпечує динамічний баланс влади між виконавчою та законодавчою гілками влади. Українська сторона могла б розглянути можливість включення аспектів французької моделі шляхом збільшення реальної участі парламенту в процесах державного управління, тим самим зміцнюючи демократичну відповідальність.

Висновки

Досвід США, Франції, Німеччини та інших демократичних країн свідчить, що ефективні механізми конституційно-право-

вої відповідальності президента сприяють зміцненню демократичних принципів і верховенства права. Разом з цим, сильна правова культура, яка ґрунтується на широкому розумінні громадськості конституційних принципів, є важливою для ефективного функціонування системи стримувань і противаг. Подальший розвиток правової свідомості громадян сприятиме зміцненню демократичних інститутів у державі. Основні зусилля мають спрямовуватись у напрямку удосконалення правової освіти громадян різних вікових категорій та підвищення обізнаності громадськості щодо не тільки власних конституційних прав і обов'язків, а й тих, що належать вищим посадовим особам держави. Використовуючи передовий міжнародний досвід та адаптуючи його до національного контексту, Україна має потенціал для створення більш ефективної та прозорої системи конституційно-правової відповідальності президента. Чіткі процедури імпичменту, наділений додатковими повноваженнями Конституційний суд, посилені парламентський контроль і удосконалена правова освіта можуть комплексно посилити наявну систему конституційно-правової відповідальності. Забезпечення реалізації реформ здатне не лише привести національні законодавчі положення у відповідність до європейських і світових стандартів, але й забезпечити підзвітну та стійку політичну систему, здатну протистояти майбутнім викликам.

Література

ДСТУ 8302:2015:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 13.12.2024).
2. The Constitution of the United States of America. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text> (дата звернення 13.12.2024).
3. Watergate and the Constitution. National Archives. URL: <https://www.archives.gov/education/lessons/watergate-constitution> (дата звернення 13.12.2024).
4. Закоморна К., Зал Д. Імпічмент у системі стримувань і противаг: до-

свід країн американського континенту. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 5. С. 164–170. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.29> (дата звернення 13.12.2024).

5. Constitution of the Federative Republic of Brazil. URL: https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm (дата звернення 13.12.2024).

6. Dos Santos T. Brazil's Controlled Purge The Impeachment of Fernando Collor. *NACLA Report on the Americas*. 1994. Vol. 27, no. 3. P. 17–21. URL: <https://doi.org/10.1080/10714839.1994.11723005> (дата звернення 13.12.2024).

7. Fermin-Robbins J. The Impeachment of South Korean President Park Geun-hye. *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. 2018. URL: <https://www.carnegiecouncil.org/media/series/asia/the-impeachment-of-south-korean-president-park-geun-hye> (дата звернення 13.12.2024).

8. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0290 (дата звернення 13.12.2024).

9. Haensle W. ÖR Amtseid à la Obama – Verfassungsrechtliche Grundfragen und Probleme des Amtseids nach dem Grundgesetz. *JURA - Juristische Ausbildung*. 2009. Vol. 31, no. 9. URL: <https://doi.org/10.1515/jura.2009.670> (дата звернення 13.12.2024).

10. Constitution of the Republic of the Philippines. URL: <https://lawphil.net/consti/cons1987.html> (дата звернення 13.12.2024).

APA (7th ed.):

1. Конституція України. (б. д.). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. The United States Constitution (б. д.). <https://constitutioncenter.org/the-constitution>.
3. Watergate and the Constitution. (б. д.). National Archives. <https://www.archives.gov/education/lessons/watergate-constitution>.
4. Закоморна К., & Зал, Д. (2020). Імпічмент у системі стримувань і противаг: досвід країн американського континенту. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (5), 164–170. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.29>.

5. Constitution of the Federative Republic of Brazil (б. д.). https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm.

6. Dos Santos, T. (1994). Brazil's Controlled Purge The Impeachment of Fernando Collor. *NACLA Report on the Americas*, 27(3), 17–21. <https://doi.org/10.1080/10714839.1994.11723005>.

7. The Impeachment of South Korean President Park Geun-hye. (б. д.). Carnegie Council for Ethics in International Affairs | Home. <https://www.carnegiecouncil.org/media/series/asia/the-impeachment-of-south-korean-president-park-geun-hye>.

8. Basic Law for the Federal Republic of Germany (б. д.). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0290.

9. Haensle, W. (2009). ÖR Amtseid à la Obama – Verfassungsrechtliche Grundfragen und Probleme des Amtseids nach dem Grundgesetz. *JURA - Juristische Ausbildung*, 31(9). <https://doi.org/10.1515/jura.2009.670>.

10. Constitution of the Republic of the Philippines (б. д.). <https://lawphil.net/consti/cons1987.html>.

ADAPTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF PRESIDENTS: PROSPECTS FOR UKRAINE

The paper explores the possibilities of adapting and implementing international standards of constitutional and legal accountability of presidents, focusing on prospects and challenges for Ukraine. The role of constitutional accountability mechanisms in democratic systems is identified, highlighting their function in maintaining the balance of power, preventing abuses, and protecting the

fundamental rights of citizens. Drawing on examples from established democracies, it examines key practices, such as impeachment procedures in the United States of America, Brazil, and South Korea, where structured frameworks ensure transparency and adherence to the rule of law. It analyzes mechanisms in European countries, such as France and Germany, where parliamentary and judicial oversight strengthen the system of checks and balances.

It identifies opportunities for Ukraine to improve its constitutional provisions by adopting more explicit impeachment procedures, empowering the Constitutional Court of Ukraine to act as a neutral arbiter in presidential impeachment cases, and promoting greater parliamentary oversight of executive decisions. The importance of legal awareness and education among the Ukrainian public is emphasized for cultivating a strong civic culture that supports democratic governance.

It is concluded that international best practices and consideration of Ukraine's unique political, social, and cultural dynamics will strengthen the country's democratic institutions. Strengthening the constitutional and legal accountability of the president is presented as a cornerstone for promoting transparency, enhancing public trust, and ensuring the sustainability of Ukraine's political system. It is emphasized that the successful implementation of these reforms can position Ukraine as a modern democratic state capable of fully meeting the expectations of its citizens and the international community.

Key words. Constitutional and legal responsibility, president, head of the state, accountability, impeachment, rule of law, system of checks and balances.